

שאל ישראל

הגיוני להניח כי שפה שיש בה הפועל "לצוות" יהיה בה גם הפועל "לציית". מן האחד משתמע קיומו של האחר, ממש כשם שבעצם המושג "שאלה" מרומזת האפשרות ל"תשובה". אך לא. תרי"ג מצוות יש בתורה, אך בעברית המקראית אין שום מילה שמשמעותה "לציית". בימי החייאתה של העברית כשפת דיבור מודרנית נשאלה מארמית המילה "לציית". עד אז, לא הייתה מילה כזו בעברית.

זו עובדה מדהימה, ורבים החמיצו אותה. החמצה זו גרמה לכמה וכמה נוצרים (וחילונים) לטעות בהבנת טבעה של היהדות: רק הוגים נוצרים בודדים העריכו נכונה את המושג "מצוה" ואת הרעיון שאלוהים עשוי לבחור להתגלות דווקא בדמות חוקים. ההחמצה אף גרמה לכמה יהודים לחשוב על המצוות בדרך ההולמת את האסלאם (המילה אסלאם פירושה התמסרות והכנעה למצוות האל) יותר מכפי שהיא הולמת את היהדות. לדירה של התורה, למצוות לא מצייתים; למצוות שומעים.

השורש שמ"ע הוא מילת מפתח בספר דברים. הוא מופיע בו 92 פעמים, בדרך כלל כדי לציין את הדרך שה' רוצה שניענה בה למצוותיו. אולם השורש הזה מציין דברים רבים. הנה כמה מהמשמעויות שיש לו בספר בראשית:

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

לשמוע, כמובנו הפשוט של הפועל בעברית מודרנית - כמו בפסוק "וַיִּשְׁמַע אֲבָרָם כִּי נִשְׁבָּה אָחִיו" (יד, יד).

להיעתר - כמו בפסוקים "כִּי שָׁמַעְתָּ לְקוֹל אֲשֶׁרְךָ וַתֹּאכַל מִן הָעֵץ" (ג, יז) ו"וַתֹּאמֶר רַחֵל, דָּנְנִי אֱלֹהִים וְגַם שָׁמַע בְּקִלִּי וַיִּתֵּן לִי בֶן" (ל, ו).

להבין - כגון "הָבָה נִרְדָּה וְנִבְלָה שָׁם שְׁפָתָם אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמָעוּ אִישׁ שְׁפַת רֵעֵהוּ" (יא, ז). כך נתפרש במסורת גם הביטוי המאוחר יותר "נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע" (שמות כד, ז): תחילה נעשה, ואז נבין.

להיות נכון לציית - כדברי המלאך לאברהם אחרי עקידת יצחק: "וַהֲתַבָּרְכוּ בְּזֶרְעֶךָ כָּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ עֲקֵב אֲשֶׁר שָׁמַעְתָּ בְּקִלִּי" (כב, יח). אברהם עמד לציית לציווי הא-לוהי, אבל ברגע האחרון הורה לו המלאך לעצור.

להיענות במעשה, לעשות את רצונו של הזולת - כמו "כָּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵלֶיךָ שְׁרָה שָׁמַע בְּקֹלָהּ" (כא, יב). מובן אחרון זה של "לשמוע" הוא הקרוב ביותר ל"לציית".

העובדה שהפועל שמ"ע מורה על כל המובנים הללו מלמדת שבתורה אין מושג של ציות עיוור. דרכו של עולם שמפקד מצווה וחייל מציית; שארון מצווה והעבד מציית. המציית אינו מפעיל את מחשבתו. מילותיו של המצווה ומעשיו של המצווה יוצרות יחדיו צמד של פעולה-ותגובה - או אפילו של גירוי-ותגובה. מבחינה מעשית, לחייל ולעבד אין תודעה משלהם. כתיאורו של המשורר אלפרד טניסון בשירו 'צו הבריגדה הקלה', "תִּפְקִידָם לֹא לְשָׂאֵל; רַק לְפַעֵל, או לְפַל".

לא כך תופסת התורה את היחסים בין אלוהים לבינינו. ה', שברא אותנו בצלמו וחנן אותנו בחופש ובכוח לחשוב, רוצה שנבין

את מצוותיו. רלב"ג (ר' לוי בן גרשון, 1288-1344) טען כי זהו הדבר המייחד את התורה:

והנה תורתנו תיוחד משאר התורות והנימוסים שהיו לשאר האומות, כי תורתנו אין בה דבר לא יגזרהו היושר והבינה, ולזה היה זה הנימוס האלוהי מושך האנשים מצד עצמותו אל שיתנהגו בו. ואמנם נימוסי שאר האומות אינם כן כי הם מסודרים לפי יושר וחכמה, והם נימוסים זרים בטבעי האנשים, ויתנהגו בהם האנשים על צד ההכרח מצד אימת המלכות ואימת הטלת העונש ולא מצד עצמותם.¹

ברוח דומה מדבר המלומד בן זמננו דוד ויס-הלבני על "הנטייה היהודית לחוק מוצדק", ומנגיד אותה לתרבויות אחרות בעולם העתיק:

החוק הקדום בדרך כלל מוכח מתוך עצמו, ואין נלווים אליו צידוק או שכנוע. סגנונו קטגורי, תובעני ומצווה ... במזרח הקדום במיוחד, בקובצי החוקים אין שום סימן לרצון לשכנע או לכבוש לבבות. הוא קובע, מורה ופוקד, ומצפה להיות מקוים רק מכוח היותו צו רשמי. הוא אינו משתדל (באמצעות מתן צידוק) לקבל את הסכמתם של נמעניו.²

התורה משתמשת בשלושה מכשירים לפחות כדי להראות שמצוותיה אינן שרירותיות ואינן רק צו מגבוה. הראשון, הניכר במיוחד לאורך ספר דברים, הוא מתן טעמים למצוות. תכופות, אף כי לא תמיד, הטעם נוגע לחויית שעבוד מצרים. אתם יודעים – אומר ה' לבני ישראל על ידי משה – איך זה להיות נדכא, להיות

נוכרי, להיות זר; אני רוצה שתייסדו חברה מסוג אחר. חברה המגבילה את העבדות, הנותנת לכל אדם יום מנוחה שבועי, המבטיחה שלחם לא יחסר מפי האביון וצדק לא יחסר לדך ולחלש.

המכשיר השני, הבולט במיוחד בספר במדבר, הוא הצמדת החוק לסיפור – כמו לומר, החוק יובן על הצד הטוב ביותר אם יועמד על רקע ההיסטוריה והחוויה של בני ישראל בתקופתם המעצבת. וכך, חוק פרה אדומה, המטהרת ממגע עם המת, מופיע מיד לפני סיפור מות מרים ואהרן, להזכירנו שהאבל והשכול אומנם מפריעים למגע הישיר שלנו עם אלוהים, אך הפרעה זו אינה נמשכת לנצח: אפשר לשוב ולהיטהר. דין הציצית מופיע אחרי סיפור המרגלים, משום ששניהם קשורים לראייה. הצימוד מדגיש את ההבדל בין ראייה מתוך אימה לבין ראייה מתוך אמונה.

השלישי הוא הזיקה בין החוק למטפיזיקה. יש קשר חזק בין פרק א בספר בראשית, סיפור הבריאה, לבין חוקי הקדושה. שניהם שייכים לתורת כוהנים, לקול הכוהני, ושניהם נוגעים לסדר, להבדלה ולשמירת גבולות. החוקים האוסרים ערכוב חלב ובשר, צמר ופשתים וכן הלאה עניינם מתן כבוד למבנה העומק של הטבע המתואר בפרק הפותח את התורה.

לאורך ספר דברים, כשמשה ניצב בפסגת מנהיגותו, הוא נעשה מחנך, ומסביר לבני הדור החדש, הדור שעתיד לרשת את הארץ ולשבת בה, שהמצוות שה' נתן להם אינן רק צווים אלוהיים. יש בהן גם היגיון שבני אדם מבינים. הן מוסדי-אראץ שעליהם יכולה להיכנות חברה חופשית וצודקת. הן מתחשבות בכבוד האדם. הן מבטיחות את שלמותו של הטבע. הן נותנות לאדמה הזדמנות לשבות ולהתאושש. הן מחסנות את עם ישראל מפני חוקי הברזל של עלייתן ונפילתן של אומות.

הקב"ה אינו רודף⁴ אלא מורה.⁵ הוא רוצה שלא רק נציית, אלא שגם נבין. לכל העמים יש חוקים, והם צריכים לציית להם. אך מעטים הם העמים לבד מישראל שהעמידו להם כמטרת-על להבין מדוע החוק הוא כפי שהוא. לכך מכוונת התורה במילה "שמע".

רק אם יכירו בני ישראל באלוהים כריבונם יהיו מוגנים מפני שתלטנותם של מלכים ושחיתותו של הכוח. שוב ושוב אומר משה לעם שאם ישמור את מצוות ה' ייהנה מפריחה, ואם לא יעשה כן יספוג תבוסה, חורבן וגלות. אפשר להבין את הסיבתיות הזו כתופעה על-טבעית, אבל אפשר גם להבינה באופנים שבדרך הטבע.

משום כך משתמש משה לכל אורכו של ספר דברים בפועל שמ"ע. הוא רוצה שבני ישראל יצייתו לקב"ה, אך לא באופן עיוור ולא מתוך פחד בלבד. ה' איננו שליט עריץ. בני ישראל צריכים לדעת זאת מתוך התנסות ישירה. הם כבר ראו איך ה', בורא שמיים וארץ, בחר בהם לעמו, הוציאם מעבדות לחירות, זן אותם וסוכך עליהם כל שנות הנדודים, והובילם לניצחון על אויביהם. ה' נתן להם את התורה לא למענו אלא למענם. כדברי ויס-הלבני, התורה "מזמינה את מקבל החוקים ללמוד את האפקט המיטיב שלהם, ועל ידי כך מכבדת אותו ונותנת לו תחושה שהוא שותף בהם".³

זה פשר דבריו המרשימים של משה בסוף פרשתנו, "הַסְכַּת וְשִׁמְעוּ, יִשְׂרָאֵל! הַיּוֹם נִהְיִיתָ לְעַם לַה' אֱלֹהֶיךָ. וְשִׁמְעָתָ בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ וְעָשִׂיתָ אֶת מִצְוָתוֹ וְאֵת חֻקֵּי אֲשֶׁר אֶנְכִּי מְצַוְךָ הַיּוֹם" (דברים כז, ט-י). שמירת המצוות כרוכה במעשה של הקשבה, לא רק כניעה וציות עיוור. הקשבה על ממדיה הרבים: קשב, הרהור והתבוננות במהותו של ה' כפי שהיא משתקפת בבריאה, בהתגלות ובגאולה. הקשבה זו משמעה ניסיון להבין את גבולותינו ואת פגמינו כבני אדם. היא דורשת זכירה רגשית חיה של חויית העבדות במצרים. נדרשים כאן ענווה וזיכרון והכרת הטוב. אך אין נדרשת השעיה של השכל ולא השתקה של הדעת השואלת.

סביב שולחן השבת

1. איך יכול רעיון ה"שמיעה" שבתורה לעצב את הדרך שבו אנו ניגשים לדברים נוספים בחיים, כגון למידה בבית הספר או הקשבה להורים?
2. מה קורה לאנשים ולחברות כשהם מצייתים לחוקים בלי לחשוב?
3. מה ראוי לדעתכם להיות מרכזי יותר באמונה: הביטחון או ההבנה? למה?

1 רלב"ג על התורה, ואתחנן, התועלת הארבע-עשרה.

2 David Weiss Halivni, *Midrash, Mishnah, Gemara: The Jewish predilection for justified law*, Harvard University Press, 1986, 5.

3 שם, עמ' 14.

4 ראו תלמוד בבלי, עבודה זרה ב ע"ב – ג ע"א.

5 ראו תנחומא (בוכר), יתרו טז.